UOT 39

EMİLİYA ƏLİYEVA
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu,
Aparıcı elmi işçi, t.ü.f.d., dosent
emiliaaliyeva11@gmail.com

XIX ƏSRİN İKİNCİ YARISI – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ŞİRVANDA İPƏK PARÇA İSTEHSALI

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/107/229-233

Şirvan bölgəsində inkişaf etmiş sənət sahələrindən biri də ipəkçilik sənəti olmuşdur. Bu sənət sahəsinin inkişafında ipəkçilik, eləcə də xalçaçılıq, parça toxuculuğu və gön-dəri məmulatı istehsalı kimi sənət sahələrinin geniş yayılması rol oynayırdı. Demək olar ki, bölgənin bütün ipəkçilik mərkəzlərində fəaliyyət göstərən ipəkçilər ipək məmulatlarının bədii tərtibatında mühüm rol oynayırdılar. XIX əsrin ikinci yarısı isə Şirvanda ipəkçiliyin daha da inkişaf etdiyi dövr kimi qeyd olunub. Bu dövrdə Şirvanda ipək parça istehsalı geniş vüsət almış və Avropa, Rusiya kimi ölkələrə ixrac olunmuşdur.

Açar sözlər: Şirvan, ipəkçilik, parça istehsalı, sənətkarlıq, iqtisadiyyat, ticarət, texnologiya, sənaye inqilabı, Azərbaycan ipəkçiliyi.

Giriş. XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəli Azərbaycan tarixi üçün iqtisadi və sənaye baxımından əhəmiyyətli bir dövr olmuşdur. Bu dövr ərzində xüsusilə Şirvan bölgəsi sənətkarlıq sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmişdir. Bölgə ipək parça istehsalı ilə tanınmış və bu sahə iqtisadiyyatda mühüm yer tutmuşdur. Şirvanda ipəkçiliyin inkişafı, ticarət əlaqələrinin güclənməsi və Avropa bazarlarına çıxış imkanlarının genişlənməsi regionun sosial-iqtisadi həyatına böyük təsir göstərmişdir. Məqalədə XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində Şirvanda ipək parça istehsalının vəziyyəti, inkişafı və bu sahədə tətbiq edilən texnologiyalar təhlil ediləcəkdir.

Şirvan tarixi baxımdan hər zaman zəngin sənətkarlıq ənənələrinə malik bir bölgə olmuşdur. İpəkçilik və ipək parça istehsalı bu ənənələr arasında xüsusilə diqqət çəkən bir yer tutur. Hələ qədim dövrlərdən etibarən Şirvanda ipəkçilik inkişaf etmiş, bölgənin ipək parçaları uzaq ölkələrdə məşhur olmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısı isə Şirvanda ipəkçiliyin daha da inkişaf etdiyi dövr kimi qeyd olunmalıdır. Bu dövrdə dünya bazarında ipək parçalara olan tələbatın artması Şirvan ipəkçiliyi üçün əlverişli şərait yaratmışdır [2, 14].

XIX əsrin ikinci yarısında Şirvan iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biri ipəkçilik idi. Bu dövrdə Şirvanda ipək parça istehsalı geniş vüsət almış və Avropa, Rusiya kimi ölkələrə ixrac olunmuşdur. Şirvanın kənd və şəhərlərində bir çox kiçik və orta həcmli ipək toxuma atelyeləri fəaliyyət göstərirdi. İpək istehsalında əsasən əl əməyindən istifadə edilirdi, lakin bu dövrün texnologiyaları da istehsal prosesində tətbiq olunmağa başlamışdı.

İpəkçilik Şirvanın kənd təsərrüfatında əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Kəndlilər öz təsərrüfatlarında tut bağları salmış, ipəkqurdu yetişdirmiş və istehsal olunan xammalı toxuculuq atelyelərinə satmışdır. İpək parça istehsalı üçün istifadə olunan xammal yüksək keyfiyyətli olub, Şirvan ipəyinin dünya bazarında rəqabətə davamlı olmasına səbəb olmuşdur.

XX əsrin əvvəlləri Şirvanda ipək parça istehsalının inkişafında yeni mərhələ olmuşdur. Bu dövrdə sənaye inqilabının təsiri ilə ipəkçilik sahəsində də texnoloji yeniliklər tətbiq olunmağa başladı. Əl əməyinin yerini yavaş-yavaş maşınlar tutmağa başladı və bu, istehsalın həcminin artmasına səbəb oldu. İpək toxuma sənayesində maşınların istifadəsi məhsuldarlığı artırdı və istehsal olunan parça keyfiyyətini daha da yaxşılaşdırdı [1, 36].

XX əsrin əvvəllərində Şirvanın böyük şəhərlərində ipək fabrikləri fəaliyyətə başlamışdır. Bu fabriklərdə istehsal prosesi daha çox mexaniki üsullarla həyata keçirilirdi. Fabriklərdə istifadə olunan texnologiyalar Avropadan gətirilmiş və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmışdır. Fabriklərdə işləyən fəhlələr

əsasən yerli əhali arasından seçilirdi, bu da bölgədə yeni iş yerlərinin açılmasına və əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur [4, 36].

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Şirvanın ipək parçaları təkcə yerli bazarlarda deyil, həm də beynəlxalq bazarlarda böyük maraq görürdü. Şirvanda istehsal olunan ipək parçalar Rusiya və Avropanın müxtəlif şəhərlərinə ixrac olunurdu. Xüsusilə Rusiya ilə ticarət əlaqələri bu dövrdə daha da güclənmişdi. Bakı limanı vasitəsilə Şirvan ipəyi beynəlxalq bazarlara çıxarılır və yüksək qiymətləndirilirdi.

Şirvan ipəyinin keyfiyyəti onun ticarətində böyük üstünlük yaratmışdır. İncə toxunmuş ipək parçalar, naxışlı və zərif dizaynları ilə Avropalı və Rus tacirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilirdi. Bununla yanaşı, Şirvanda istehsal olunan ipək parçalar yerli bazarlarda da geniş yayılmışdı. İpək parça yerli sənətkarlığın və xalq sənətinin bir hissəsi idi və milli geyimlərin hazırlanmasında mühüm rol oynayırdı.

XX əsrin əvvəllərində Şirvan ipəkçiliyində tənəzzül əlamətləri müşahidə olunmağa başladı. Bu dövrdə Avropada və Rusiyada ipəkçilik sənayesində rəqabət daha da artdı və ipək parçalarına olan tələbat azalmağa başladı. Bundan əlavə, süni ipək və digər sintetik materialların istehsalının geniş yayılması Şirvan ipəkçiliyinə mənfi təsir göstərdi [7, 53].

Buna baxmayaraq, XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Şirvanda ipək parça istehsalı Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu dövr ərzində ipəkçilik kənd təsərrüfatı ilə sənayenin birləşdiyi sahələrdən biri olmuş və bölgənin iqtisadi yüksəlişinə böyük töhfə vermişdir.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəlləri, Şirvan bölgəsinin ipək istehsalı tarixində mühüm dövrü təşkil edir. Bu dövrdə ipəkçilik, yalnız iqtisadiyyat baxımından deyil, həm də mədəniyyət və sosial həyat baxımından əhəmiyyətli bir sahə olmuşdur. Məqalədə bu dövrdə Şirvanda ipək istehsalının tarixi, inkişafı, texnoloji yeniliklər, iqtisadi təsirlər və sosial aspektlər geniş şəkildə araşdırılacaq [6, 47].

İpək istehsalı, Azərbaycanın qədim sənətlərindən biridir. Tarixi mənbələr, ipəkçilik ənənələrinin, xüsusən də Şirvan bölgəsində uzun bir tarixə malik olduğunu göstərir. İpək istehsalına olan tələbin artması, bölgədə ipəkçilik fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısında, Şirvan ipək istehsalında öncül bölgələrdən biri halına gəlmişdir.

Şirvan, ipək istehsalında zəngin bir tarixi olan bölgədir. İpəkçilik ənənələri, bu bölgənin iqtisadi və sosial həyatında mühüm rol oynamışdır [3, 72]. XIX əsrdə, ipək istehsalı yalnız yerli bazarlarla məhdudlaşmayıb, həmçinin beynəlxalq bazarlara da ixrac edilmişdir.

İpək istehsalı, yalnız iqtisadi sahə deyil, həm də mədəniyyətin bir hissəsidir. İpək parçalarının naxışları, yerli ənənələrin və mədəniyyətin zənginliyini nümayiş etdirir. Şirvanda istehsal olunan ipək parçaları, gözəlliyi və keyfiyyəti ilə tanınırdı.

Şirvanda ipək istehsalı, əsasən ailə müəssisələri və kiçik istehsal mərkəzləri vasitəsilə həyata keçirilirdi. Bu dövrdə ipək istehsalının təşkilində aşağıdakı başlıca mərhələlər önə çıxır:

İpək istehsalının əsas komponenti ipək qurdlarıdır. Şirvanda ipək qurdlarının yetişdirilməsi ənənəvi üsullarla aparılırdı. Bu dövrdə ipək qurdlarının yetişdirilməsi üçün müxtəlif sortların seçilməsi və onların optimal şəraitdə bəslənməsi üçün üsullar tətbiq olunurdu.

İpək ipliklərinin istehsalı, ipək istehsalının vacib mərhələlərindən biridir. İpək qurdlarının toxumalarının toplanması və iplik halına gətirilməsi prosesi, bir sıra mərhələlərdən ibarət idi. İpliklərin hazırlanmasında istifadə olunan avadanlıqlar, ənənəvi metodlarla yanaşı, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə də inkişaf etdirilmişdir [5, 22].

İpək ipliklərindən ipək parçalarının toxunması, Şirvanın ipək istehsalında mühüm rol oynamışdır. Toxuma prosesindəki ənənəvi metodlar, yeni toxuma maşınlarının istifadəsi ilə birləşərək, istehsalın miqyasını artırmışdır. İpək parçalarının keyfiyyəti, toxuma ustalarının bacarığına və istifadə olunan materialların keyfiyyətinə bağlı idi.

XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində ipək qurdlarının yetişdirilməsində yeni yanaşmalar tətbiq olunmuşdur. Bu dövrdə müasir üsullarla ipək qurdlarının yetişdirilməsi, məhsuldarlığı artırmış və istehsal prosesini asanlaşdırmışdır. Məsələn, bəzi fermerlər, ipək qurdlarını bəsləmək

üçün müasir avadanlıqlardan istifadə etməyə başlamışdılar. Bu, həmçinin məhsulun keyfiyyətini artırmışdır.

İpək ipliklərinin istehsalında istifadə olunan texnologiyalar, bu dövrdə xeyli inkişaf etmişdir. Əl istehsalından mexaniki istehsala keçid, istehsalın sürətini artırmışdır. Yeni avadanlıqların istifadəsi, ipliklərin daha dəqiq və keyfiyyətli istehsalını təmin etmişdir. Bu texnoloji yeniliklər, Şirvanın ipək istehsalını daha da cəlbedici etmişdir [6, 17].

Toxuma prosesində tətbiq olunan yeni avadanlıqlar, ipək parçalarının istehsalını artırmışdır. Şirvanda, ipək parçalarının istehsalında istifadə olunan toxuma maşınları, istehsal prosesini asanlaşdırmışdır. Eyni zamanda, ustaların bacarıqları ilə birləşərək, yüksək keyfiyyətli ipək parçalarının istehsalını mümkün etmişdir. Bu dövrdə toxunmuş ipək parçaları, yalnız yerli bazarda deyil, beynəlxalq bazarda da tanınmağa başlamışdır.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Şirvanda ipək istehsalının inkişafı, bölgənin iqtisadiyyatına mühüm təsir göstərmişdir. İpək istehsalı, yerli əhalinin məşğulluğunu artırmış, ailə bizneslərinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. İpək məhsullarının ticarəti, bölgənin ticarət əlaqələrini genişləndirmişdir. Şirvandan ixrac olunan ipək parçaları, regionda iqtisadiyyatın canlanmasına səbəb olmuşdur.

İpək istehsalının artması, Şirvanın ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə imkan yaratmışdır. İpək məhsulları, yerli bazarlarda satılmaqla yanaşı, xarici bazarlara da ixrac olunmuşdur. Bu dövrdə, Şirvandan çıxarılan ipək məhsulları, Rusiya, İran və digər ölkələrə ixrac edilirdi. İqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, bölgənin sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsir etmişdir.

İpək istehsalının inkişafı, bölgədə məşğulluğu artırmışdır. İpək istehsalında, xüsusilə qadınların rolu əhəmiyyətli olmuşdur. Qadınlar, ipək parça istehsalında, toxuma işlərində və digər sahələrdə aktiv iştirak etmişlər [8, 93]. Bu, onların iqtisadi müstəqilliyini artırmışdır.

İpək istehsalı, Şirvanın mədəni irsinin qorunmasına da kömək etmişdir. İpəkçilik, yerli ənənələrin və sənətkarlığın yaşadılması üçün vacib bir sahə olmuşdur. İpək istehsalı, həmçinin bölgənin mədəni həyatında mühüm rol oynamış, ipək parça istehsalı və istifadə edilən naxışlar, yerli mədəniyyətin zənginliyini nümayiş etdirmişdir.

İpək istehsalının inkişafı, bölgənin sosial strukturunda da dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İpəkçilik, yeni sosial siniflərin yaranmasına səbəb olmuş, yerli əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmışdır. İpək istehsalı, həmçinin gənc nəslin bu sahəyə marağını artırmışdır.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Şirvanda istehsal olunan ipək parçaları, beynəlxalq bazarlarda yüksək tələblərə malik olmuşdur. İpək istehsalının artması, xarici bazarlara ixrac imkanlarını genişləndirmişdir [7, 48]. Bu dövrdə, Şirvandan ixrac olunan ipək məhsulları, xüsusilə Rusiya, İran və Avropa ölkələrinə göndərilirdi.

İpək istehsalının artması ilə əlaqədar olaraq, ticarət yolları da inkişaf etmişdir. Şirvan, ipək istehsalında bir mərkəz halına gəlmişdir. Bu dövrdə, ipək məhsulları üçün yeni ticarət yollarının açılması, Şirvanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. İpək istehsalçıları, məhsullarını satış üçün müxtəlif bazarlara yönəldərək, ticarət əlaqələrini daha da gücləndirmişlər.

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində, ipəkçilik sahəsində yenilikçi yanaşmalar ortaya çıxmışdır. Mütəxəssislər, ipək istehsalında daha səmərəli üsulların tətbiqini təşviq etmişlər. Bu yanaşmalar, ipək istehsalını daha da irəlilətmiş və istehsal prosesini müasir tələblərə uyğunlaşdırmışdır [9, 66].

İpək istehsalında qadınların rolu daha da önə çıxmışdır. Qadınlar, ipək parça istehsalında yalnız istehsalçı deyil, həm də lider rolunu oynayırdılar. Bu, onların iqtisadi müstəqilliyinin artmasına, eyni zamanda sosial statuslarının yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Qadınların ipək istehsalındakı rolu, bölgənin mədəniyyətini də zənginləşdirmişdir.

İpək istehsalının artması, mədəniyyətin inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir. İpək parçalarının dizaynında yerli naxışlar, mədəni irsin qorunmasına xidmət etmişdir. İpəkçilik, bölgədəki sənətkarların və dizaynerlərin yaradıcı potensialını artırmışdır. Bu, mədəni mübadiləyə səbəb olmuş, müxtəlif mədəniyyətlərin təsiri altında yeni sənət növlərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır [9, 82].

İpək istehsalı, bölgədəki sənətkarlığın inkişafına təkan vermişdir. İpək parçalarının istehsalı, yalnız iqtisadi sahə deyil, eyni zamanda sənətkarların yaradıcılıq potensialını nümayiş etdirdiyi bir

sahə olmuşdur. İpək parçalarının naxışları, təkcə iqtisadi dəyərə deyil, eyni zamanda estetik dəyərə də malikdir.

XX əsrin əvvəllərində, ipək istehsalı bəzi maliyyə problemləri ilə üzləşmişdir. İstehsalçıların xərclərinin artması, ipək istehsalını çətinləşdirmişdir. Həmçinin, müharibə dövrü, istehsalın dayandırılmasına və maliyyə çətinliklərinə səbəb olmuşdur.

İpək istehsalında rəqabət, yerli istehsalçıları çətin vəziyyətə salmışdır. Xüsusilə, xarici ipək istehsalçılarının bazara daxil olması, yerli istehsalın azalmasına səbəb olmuşdur. Bu, yerli ipək istehsalçıları üçün çətin bir dövr yaratmışdır.

Nəticə. XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Şirvanda ipək istehsalı, həm iqtisadi, həm də mədəni sahələrdə əhəmiyyətli inkişaflar gətirmişdir. İpək istehsalının artması, bölgənin iqtisadiyyatını canlandırmış, məşğulluğu artırmış və mədəni irsi zənginləşdirmişdir. İstehsal prosesindəki yeniliklər, ipək istehsalının keyfiyyətini artırmışdır. Eyni zamanda, bu dövr, ipək istehsalında qadınların rolunun artması, yerli mədəniyyətin inkişafı və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişlənməsi ilə də yadda qalır.

İpək istehsalının inkişafı, Şirvanın iqtisadi və mədəni həyatına müsbət təsir edərək, bölgənin tarixi irsinin bir hissəsi olmuşdur. Bu dövr, Şirvanın ipək istehsalında uzunmüddətli bir ənənənin təməlini qoymuş, gələcək nəsillərə zəngin bir mədəni irs təqdim etmişdir. İpək istehsalı, yalnız bir iqtisadi fəaliyyət olmaqla kifayətlənməyərək, eyni zamanda bölgənin mədəniyyətinin, sənətkarlığının və sosial strukturunun formalaşmasında əhəmiyyətli bir rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev, F. İpəkçilikdə Yeni Yanaşmalar. Bakı: İqtisadiyyat, 2016, 124 s.
2. İsmayılov, K.N. XIX-XX əsrin əvvəllərində Şirvanın iqtisadi və sosial inkişafı. Bakı: Elm, 1985, 136 s.
3. İsmayılov, N. Azərbaycan ipəkçilik tarixi. Bakı: Elm, 2010, 132 s.
4. Əliyev, İ.M. Azərbaycanda ipəkçilik. Bakı, Elm, 1976, 144 s.
5. Əliyev, S. XIX əsrdə Şirvanda İqtisadi İnkişaf. Bakı: Nurlar, 2015, 136 s.
6. Məmmədov, R. İpəkçilik və Mədəni İrs. Bakı: Qafqaz, 2012, 108 s.
7. Məmmədov, Z.Q. Azərbaycanda tekstil sənayesinin tarixi. Bakı: Azərbaycan, 1981, 152 s.
8. Mustafayev, R. Azərbaycanda ipəkçiliyin tarixi. Əmək Salnaməsi, Bakı: Elm, 1990, 136 s.
9. Quliyev, A. Şirvanın Tarixi və Mədəniyyəti. Bakı: Azərbaycan, 2018, 168 s.

ЭМИЛИЯ АЛИЕВА
Институт истории и этнологии НАНА им. А.А. Бакиханова,
Ведущий научный сотрудник, д.ф.и.н., доцент

ПРОИЗВОДСТВО ШЕЛКОВЫХ ТКАНЕЙ В ШИРВАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Одним из развитых направлений искусства в Ширванском регионе было искусство ткачества шелка. В развитии этой области искусства сыграло роль широкое распространение таких направлений искусства, как шелкоплетение, а также ковроткачество, ткачество, производство изделий из кожи. Можно сказать, что шелководцы, работавшие почти во всех центрах производства шелка региона, сыграли важную роль в художественном оформлении шелковых изделий. Вторая половина XIX века ознаменовалась периодом дальнейшего развития шелководства в Ширване. В этот период производство шелковых тканей в Ширване расширилось и экспортировалось в такие страны, как Европа и Россия.

Ключевые слова: Ширван, шелководство, производство тканей, ремесла, экономика, торговля, технология, промышленная революция, азербайджанское шелководство.

EMILIYA ALIYEVA
Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov, ANAS,
Leading Researcher, PhD, Associate Professor

SILK FABRIC PRODUCTION IN SHIRVAN IN THE SECOND HALF OF THE 19TH - EARLY 20TH CENTURY

One of the developed art forms in the Shirvan region was the art of silk weaving. The development of this area of art was greatly influenced by the widespread use of such art forms as silk weaving, carpet weaving, weaving, and leather goods production. It can be said that silk growers, who worked in almost all silk production centers in the region, played an important role in the artistic design of silk products. The second half of the 19th century was marked by the period of further development of sericulture in Shirvan. During this period, silk fabric production in Shirvan expanded and was exported to countries such as Europe and Russia.

Keywords: Shirvan, sericulture, fabric production, crafts, economy, trade, technology, industrial revolution, Azerbaijani sericulture.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 30 oktyabr 2024-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 noyabr 2024-cü il.
Rəyçilər: t.ü.f.d. Ramil Niftəliyev, t.e.d. Əmrah Dadaşov.